

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA SITA

121/2

KISWAHILI 2

(Kwa watahiniwa walioko na wasiokuwepo Shuleni)

Muda: Saa 3

ANSWERS

Mwaka: 2009

Maelekezo

1. Karatasi hii inasehemu A, B, C, D na E zenye jumla ya maswali **tisa (9)**
2. Jibu maswali Matano ukichagua swali moja kutoka sehemu A,B, C na D. Katika sehem E, Swali la tis ani la lazima.
3. Zingatia maelekezo ya kila swali.

maktaba.tetea.org

1. (a) Eleza vipengele muhimu vya fani na maudhui vinavyojenga kazi ya fasihi andishi. Katika fasihi andishi, kazi ya fasihi hujengwa na vipengele viwili vikuu: fani na maudhui. Vipengele hivi viwili hufanya kazi kwa pamoja ili kuunda kazi kamili ya fasihi.

Fani: Hii inahusu mbinu na ufundi anaotumia msanii katika kuwasilisha mawazo yake kwa hadhira. Vipengele muhimu vya fani ni pamoja na:

- i. Wahusika: Hawa ni watu au viumbe ambavyo mwandishi huwatumia ili kufanikisha ujumbe kwa jamii husika. Wahusika wanaweza kuwa wakuu, wasaidizi, au wajenzi, na hupewa sifa na tabia maalum zinazosaidia kuendeleza hadithi.
- ii. Mandhari: Hii ni mazingira au sehemu ambapo matukio ya hadithi yanatokea. Mandhari inaweza kuwa halisi au ya kubuni na husaidia kutoa muktadha wa hadithi na kuathiri hisia za wasomaji.
- iii. Muundo: Huu ni mpangilio wa matukio katika kazi ya fasihi, yaani jinsi hadithi inavyoanza, kuendelea, na kumalizika. Muundo unaweza kuwa wa moja kwa moja au wa kurudi nyuma na husaidia katika kuelewa mtiririko wa hadithi.
- iv. Mtindo: Hii ni mbinu ya kipekee inayotumiwa na msanii katika uwasilishaji wa kazi yake, ikijumuisha matumizi ya lugha, uchaguzi wa maneno, na namna ya kusimulia hadithi. Mtindo humtofautisha msanii mmoja na mwingine.
- v. Lugha: Hii ni chombo muhimu kinachotumiwa na msanii kuwasilisha mawazo yake. Matumizi ya lugha yanajumuisha tamathali za semi, misemo, methali, na mbinu nyingine za kisanaa zinazoongeza mvuto na ufanisi wa kazi ya fasihi.

Maudhui: Hii inahusu jumla ya mawazo, fikra, na ujumbe ambao msanii anataka kufikisha kupitia kazi yake. Vipengele muhimu vya maudhui ni pamoja na:

- i. Dhamira: Hizi ni mada kuu zinazojadiliwa katika kazi ya fasihi, kama vile mapenzi, uongozi, uhuru, haki, na mengineyo. Dhamira huonyesha masuala yanayomgusa msanii na jamii kwa ujumla.
- ii. Ujumbe: Huu ni mafundisho au maadili ambayo msanii anataka hadhira iyapate kupitia kazi yake. Ujumbe unaweza kuwa wa moja kwa moja au wa kufikirisha na unalenga kuleta mabadiliko chanya katika jamii.
- iii. Migogoro: Hizi ni changamoto au vikwazo vinavyowakabili wahusika katika hadithi. Migogoro inaweza kuwa ya ndani (ndani ya mhusika) au ya nje (kati ya wahusika au na mazingira) na husaidia kuendeleza na kuvutia hadithi.
- iv. Falsafa: Hii ni mtazamo wa msanii kuhusu maisha na ulimwengu, unaoonekana kupitia kazi yake. Falsafa ya msanii huathiri jinsi anavyochambua na kuwasilisha masuala mbalimbali katika jamii.

(b) Eleza uhusiano uliopo kati ya fani na maudhui.

Fani na maudhui ni vipengele viwili vinavyotegemeana na kukamilishana katika kazi ya fasihi. Fani ni mbinu au njia inayotumiwa kuwasilisha maudhui, wakati maudhui ni ujumbe au fikra zinazowasilishwa kupitia fani. Kwa maneno mengine, fani ni umbo la nje la kazi ya fasihi, na maudhui ni umbo la ndani. Uhusiano kati ya fani na maudhui unaweza kufafanuliwa kama ifuatavyo:

- i. Uwasilishaji wa Ujumbe: Fani husaidia kufikisha maudhui kwa hadhira kwa njia inayovutia na kueleweka. Kwa mfano, matumizi ya lugha sanifu na tamathali za semi huongeza mvuto wa hadithi na kufanya ujumbe kufika kwa urahisi.

ii. Kukuza Hisia: Fani nzuri inaweza kuibua hisia mbalimbali kwa wasomaji au wasikilizaji, hivyo kusaidea maudhui kufikia malengo yake. Kwa mfano, matumizi ya mandhari yanayofaa yanaweza kuimarisha dhamira ya huzuni au furaha katika hadithi.

iii. Kumbukumbu na Ushawishi: Fani inayotumia mbinu za kisanaa kama vile mifano, methali, na misemo hufanya maudhui kuwa rahisi kukumbukwa na kuwa na athari kubwa kwa hadhira.

iv. Upekee wa Msanii: Mtindo na muundo wa kipekee unaotumiwa na msanii huweza kufanya maudhui yake yawe ya kipekee na ya kuisimua, hivyo kumtofautisha na wasanii wengine.

Kwa hivyo, fani na maudhui haviwezi kutenganishwa katika kazi ya fasihi, kwani fani bila maudhui haina maana, na maudhui bila fani hayawezi kufika kwa hadhira ipasavyo. Ni kama pande mbili za sarafu moja zinazokamilishana ili kuunda kazi bora ya fasihi.

2. Chagua tanzu mbili za fasihi kisha oneshwa zinavyotofautiana.

Fasihi imegawanyika katika tanzu kuu mbili: Fasihi Simulizi na Fasihi Andishi. Tanzu hizi zina tofauti kadhaa kama ifuatavyo:

i. Njia ya Uwasilishaji:

Fasihi Simulizi: Huwasilishwa kwa njia ya mdomo, ikihusisha mazungumzo, nyimbo, na maigizo. Hii inamaanisha kuwa inategemea zaidi kauli au usemi.

Fasihi Andishi: Huwasilishwa kwa maandishi, ambapo kazi za fasihi huandikwa na kusomwa. Hii inategemea maandishi kwa kiasi kikubwa.

ii. Uhifadhi:

Fasihi Simulizi: Huhifadhiwa katika kumbukumbu za watu na hupitishwa kutoka kizazi kimoja hadi kingine kwa njia ya mdomo.

Fasihi Andishi: Huhifadhiwa katika maandishi kama vile vitabu, magazeti, na nyaraka nyinginezo, hivyo inaweza kudumu kwa muda mrefu bila mabadiliko makubwa.

iii. Mmiliki:

Fasihi Simulizi: Ni mali ya jamii nzima na haina mwandishi maalum; inamilikiwa na kurithiwa na jamii husika.

Fasihi Andishi: Ni mali ya mwandishi binafsi ambaye ameandika kazi hiyo na ana haki miliki nayo.

iv. Uhariri na Mabadiliko:

Fasihi Simulizi: Inaweza kubadilika na kuongezwa maelezo mapya kila inapowasilishwa, kulingana na mazingira na wakati.

Fasihi Andishi: Mara baada ya kuchapishwa, hubaki vilevile bila mabadiliko, isipokuwa kama mwandishi au mhariri ataamua kufanya marekebisho katika toleo jipya.

Tofauti hizi zinaonyesha jinsi kila utanzu wa fasihi unavyotekeleza majukumu yake katika jamii na jinsi unavyohifadhiwa na kuendelezwa.

3. "Utamu wa uwasilishaji wa kazi ya fasihi andishi hutokana na mchango mkubwa kutoka katika fasihi simulizi." Thibitisha ukweli wa kauli hii.

Kauli hii ina ukweli kwa sababu fasihi andishi imeathiriwa na kuchota mbinu mbalimbali kutoka katika fasihi simulizi, ambazo huchangia kuongeza ladha na mvuto katika uwasilishaji wake. Mchango huo unaonekana katika maeneo yafuatayo:

i. Matumizi ya Tamathali za Semi:

Fasihi simulizi hutumia sana tamathali za semi kama vile methali, nahau, na misemo. Waandishi wa fasihi andishi wameiga matumizi haya ili kuongeza uzuri wa lugha na kufikisha ujumbe kwa njia ya kuvutia.

ii. Ujenzi wa Wahusika:

Katika fasihi simulizi, wahusika hupewa sifa maalum zinazowatambulisha na kuwafanya wakumbukwe. Waandishi wa fasihi andishi hutumia mbinu hii kwa kuunda wahusika wenye sifa bainifu na zinazowakilisha tabia au makundi fulani katika jamii.

iii. Matumizi ya Taswira na Mazingira:

Fasihi simulizi hutumia taswira na maelezo ya mazingira ili kuweka hadhira katika hali halisi ya hadithi. Waandishi wa fasihi andishi hutumia mbinu hii kwa kutoa maelezo ya kina ya mandhari na mazingira, hivyo kumsaidia msomaji kuingia katika ulimwengu wa hadithi.

iv. Uwasilishaji wa Maadili na Mafundisho:

Fasihi simulizi imekuwa chombo cha kufundisha maadili na kutoa mafundisho kwa jamii kupitia hadithi na methali. Fasihi andishi imechukua jukumu hili kwa kuandika kazi zinazobeba maadili na mafundisho yanayolenga kuboresha jamii.

Kwa hivyo, fasihi andishi imepata utamu na mvuto wake kwa kiasi kikubwa kutokana na kuingiza mbinu na vipengele vya fasihi simulizi, hivyo kufanya kazi za fasihi andishi ziwe na uhai na zenye kugusa hisia za wasomaji.

4. Chagua taswira nne (4) kutoka katika vitabu viwili (Kimbunga na Mapenzi Bora) ulivyosoma, kisha jadili jinsi waandishi walivyoazitumia taswira hizo kama mbinu ya kufikisha ujumbe kwa jamii.

Katika diwani ya Kimbunga ya Haji Gora Haji na utenzi wa Mapenzi Bora wa S. Robert, waandishi wametumia taswira mbalimbali ili kufikisha ujumbe kwa jamii kwa njia iliyo wazi na yenye mguso wa kina. Taswira hizi husaidia wasomaji kuelewa na kuhisi kwa undani zaidi maudhui yanayowasilishwa.

(a) Kimbunga – Haji Gora Haji:

i. Kimbunga: Katika shairi la "Kimbunga," mwandishi anatumia taswira ya kimbunga kuwakilisha mapinduzi au mabadiliko makubwa katika jamii. Kimbunga, ambacho ni dhoruba kali inayosomba kila kitu njiani mwake, kinawakilisha nguvu ya mabadiliko yanayoweza kuondoa mifumo mibovu na kuleta upya katika jamii. Hii inasisitiza umuhimu wa kuondoa uongozi mbaya na kuleta mabadiliko chanya kwa manufaa ya wote.

ii. Kibwangai: Katika shairi la "Kibwangai," mwandishi anatumia taswira ya kibwangai (aina ya ndege) kuwakilisha viongozi wasaliti. Kibwangai anapoanza kujivuna na kudharau wenzake baada ya kupata madaraka, anawakilisha viongozi ambao wanasahau walikotoka na kuanza kuwadhulumu wale waliowaunga mkono. Hii inatoa onyo kwa viongozi kuhusu madhara ya usaliti na kiburi.

(b) Mapenzi Bora – S. Robert:

i. Moyo: Katika utenzi huu, mwandishi anatumia taswira ya moyo kuwakilisha hisia na hali ya mapenzi ya kweli. Moyo unatajwa kama chombo kinachobeba hisia za upendo, uvumilivu, na uaminifu kati ya wapenzi. Hii inasisitiza kwamba mapenzi bora yanapaswa kutoka moyoni, yakiwa na nia safi na hisia za dhati.

ii. Meli: Mwandishi anatumia taswira ya meli inayosafiri baharini kuwakilisha safari ya maisha ya ndoa. Kama meli inavyohitaji nahodha mwenye ujuzi ili kuepuka mawimbi na dhoruba baharini, vivyo hivyo ndoa inahitaji uongozi mzuri, uvumilivu, na ushirikiano ili kukabiliana na changamoto na kufikia mafanikio. Hii inafundisha wanandoa umuhimu wa kushirikiana na kuelewana ili kufanikisha safari yao ya maisha pamoja.

Kwa kutumia taswira hizi, waandishi wameweza kufikisha ujumbe wao kwa njia inayoeleweka na kugusa hisia za wasomaji, hivyo kuchangia katika kuelimisha na kuburudisha jamii kuhusu masuala muhimu kama vile uongozi bora, usaliti, na umuhimu wa mapenzi ya kweli katika ndoa.

5. "Washairi wanatamba katika mawanda mapana ndani ya jamii, wakiadibu na kuburudisha bila hofu yoyote." Thibitisha kauli hiyo ukitumia vitabu viwili (Kimbunga na Mapenzi Bora) ulivyosoma.

Washairi wana nafasi muhimu katika jamii kwani kupitia kazi zao, wanaweza kuadibu, kuelimisha, na kuburudisha bila woga. Katika diwani ya Kimbunga ya Haji Gora Haji na utenzi wa Mapenzi Bora wa S. Robert, waandishi hawa wameonyesha jinsi ushairi unavyoweza kutumika kufikisha ujumbe muhimu kwa jamii.

(a) Kimbunga – Haji Gora Haji:

i. Kukemea Uongozi Mbaya: Katika shairi la "Kimbunga," mwandishi anakemea uongozi mbaya na unyonyaji katika jamii. Anatumia taswira ya kimbunga kuonyesha nguvu ya mabadiliko yanayoweza kuondoa viongozi dhalimu na kuleta haki na usawa. Hii inaonyesha jinsi mshairi anavyotumia kazi yake kuadibu na kuhamasisha jamii kuhusu umuhimu wa uongozi bora.

ii. Kuelimisha Kuhusu Rushwa: Katika shairi la "Rushwa," mwandishi anazungumzia madhara ya rushwa katika jamii. Anatoa wito wa kupambana na rushwa ili kujenga jamii yenye maadili na haki. Hii inaonyesha jinsi mshairi anavyotumia ushairi kuelimisha jamii kuhusu athari za vitendo viovu na umuhimu wa kuwa na maadili mema.

(b) Mapenzi Bora – S. Robert:

i. Kufundisha Maadili ya Ndoa: Katika utenzi huu, mwandishi anatoa mafundisho kuhusu sifa za mapenzi bora na jinsi ya kudumisha ndoa yenye furaha na amani. Anasisitiza umuhimu wa uaminifu, uvumilivu, na upendo wa kweli kati ya wanandoa. Hii inaonyesha jinsi mshairi anavyotumia kazi yake kuelimisha na kuadibu kuhusu maadili mema katika mahusiano ya ndoa.

ii. Kutoa Onyo Dhidi ya Usaliti: Mwandishi anazungumzia madhara yausaliti katika mapenzi na ndoa, akionya kwambausaliti huleta maumivu na kuvunja mahusiano. Anatoa mifano ya hadithi za wapenzi waliopata matatizo kutokana nausaliti, hivyo kuonya jamii kuepuka tabia hiyo. Hii inaonyesha jinsi mshairi anavyotumia ushairi kuonya na kuadibu kuhusu tabia mbaya katika jamii.

Kwa ujumla, kupitia kazi zao, Haji Gora Haji na S. Robert wameweza kuadibu, kuelimisha, na kuburudisha jamii kuhusu masuala muhimu kama vile uongozi bora, maadili katika ndoa, na kupambana na vitendo viovu kama rushwa nausaliti. Ushairi wao unatoa mchango mkubwa katika kuleta mabadiliko chanya ndani ya

6. "Kila taasisi katika maisha ya binadamu inaguswa na ushairi." Thibitisha hoja hiyo kwa kutumia diwani mbili (Chungu Tamu na Fungate ya Uhuru) ulizosoma.

Ushairi una nafasi muhimu katika kuakisi na kuathiri taasisi mbalimbali za maisha ya binadamu. Katika diwani za Chungu Tamu na Fungate ya Uhuru, waandishi wameonyesha jinsi ushairi unavyogusa taasisi tofauti katika jamii.

(a) Chungu Tamu – Theobald Mvungi:

i. Taasisi ya Uchumi: Mwandishi anajadili masuala ya ulanguzi na biashara za magendo, akionyesha jinsi vitendo hivi vinavyoathiri uchumi wa jamii na kusababisha dhiki kwa wananchi.

ii. Taasisi ya Jamii: Mvungi anazungumzia masuala ya dhuluma na unyonyaji, akipinga vikali vitendo vinavyokandamiza wanyonge na kutetea haki zao ndani ya jamii.

iii. Taasisi ya Utamaduni: Kupitia mashairi yake, mwandishi anahimiza kuhifadhi na kuthamini tamaduni za Kiafrika, akionya dhidi ya athari za utandawazi na kupotea kwa mila na desturi.

iv. Taasisi ya Siasa: Mwandishi anakosoa viongozi wasio waadilifu na matumizi mabaya ya madaraka, akihimiza uwajibikaji na uongozi bora kwa manufaa ya wananchi.

(b) Fungate ya Uhuru – Mohamed S. Khatibu:

i. Taasisi ya Siasa: Khatibu anakosoa viongozi wa Afrika wanaosherehekea uhuru bila kuwajibika katika maendeleo ya nchi zao, akiwachora wakiwa katika 'fungate' wakifurahia matunda ya uhuru huku wakisahau majukumu yao kwa wananchi.

ii. Taasisi ya Uchumi: Mwandishi anazungumzia kuhusu wizi, hujuma, na rushwa, akionyesha jinsi vitendo hivi vinavyokwamisha maendeleo ya kiuchumi na kuleta umasikini katika jamii.

iii. Taasisi ya Jamii: Khatibu anajadili masuala ya usaliti na unafiki ndani ya jamii, akihimiza uadilifu na uwajibikaji miongoni mwa wananchi ili kujenga jamii yenye maadili mema.

iv. Taasisi ya Utamaduni: Mwandishi anahimiza ujenzi wa jamii mpya kwa kuachana na mila potofu na kuzingatia maadili yanayofaa kwa maendeleo ya jamii.

Kwa hivyo, kupitia diwani hizi mbili, waandishi wameonyesha jinsi ushairi unavyogusa na kuathiri taasisi mbalimbali katika maisha ya binadamu, ikiwa ni pamoja na siasa, uchumi, jamii, na utamaduni.

7. "Uhai wa riwaya utatokana na dhamira zilizojadiliwa na msanii." Thibitisha kauli hiyo ukitumia hoja nne kwa kila kitabu kutoka katika riwaya mbili (Usiku Utakapokwisha na Vuta N'kuvute) ulizosoma.

Dhamira zinazojadiliwa na msanii katika riwaya huipa uhai na mvuto kwa wasomaji. Katika riwaya za Usiku Utakapokwisha na Vuta N'kuvute, waandishi wamejadili dhamira mbalimbali zinazozifanya riwaya hizi ziwe na uhai na kuvutia wasomaji.

(a) Usiku Utakapokwisha – Mbunda Msokile:

i. Ukosefu wa Ajira: Mwandishi anaonyesha jinsi ukosefu wa ajira unavyowaathiri vijana watatu, Chioko, Gonza, na Nelli, ambao wanashindwa kufikia ndoto zao za mafanikio kutokana na hali ngumu ya kiuchumi.

ii. Umasikini: Riwaya inaeleza maisha ya dhiki na umasikini yanayowakabili wananchi, ikionyesha mapambano yao ya kila siku katika kujitafutia riziki na kuboresha hali zao za maisha.

iii. Rushwa na Ufisadi: Msokile anakemea vitendo vya rushwa na ufisadi vinavyofanywa na viongozi, akionyesha jinsi vinavyokwamisha maendeleo na kuongeza mateso kwa wananchi wa kawaida.

iv. Mapambano ya Kijamii: Mwandishi anaonyesha juhudi za wananchi katika kupambana na hali ngumu za maisha, ikiwemo kujihusisha na shughuli mbalimbali za kiuchumi ili kujikwamua na umasikini.

(b) Vuta N'kuvute – Shafi Adam Shafi:

i. Ukombozi wa Kisiasa: Riwaya inaonyesha mvutano kati ya wakoloni na watawaliwa, ikieleza harakati za kupigania uhuru na haki za wananchi dhidi ya utawala wa kikoloni.

ii. Mapenzi na Ndoa: Mwandishi anajadili msugvano kati ya wazazi na watoto katika suala la mapenzi, akionyesha jinsi Yasmini anavyolazimishwa kuolewa na mtu asiyempenda, na hatimaye kuamua kufuata mapenzi ya kweli na Shihab.

iii. Matabaka ya Kijamii: Shafi anaonyesha tofauti za kijamii na kiuchumi kati ya tabaka la juu na la chini, na jinsi matabaka haya yanavyoathiri mahusiano na maisha ya watu katika jamii.

iv. Mapambano ya Kitamaduni: Riwaya inazungumzia mivutano ya kitamaduni, ikionyesha jinsi vijana wanavyopambana na mila na desturi zilizopitwa na wakati ili kujikomboa na kuishi maisha wanayoyachagua wenyewe.

8. Tathmini mitafaruku iliyo jitokeza katika vitabu viwili (Janga Sugu la Wazawa na Pesa Zako Zinanuka) ulivyosoma.

Katika riwaya "Janga Sugu la Wazawa" ya Gabriel Ruhumbika na "Pesa Zako Zinanuka" ya Ben R. Mtobwa, mitafaruku mbalimbali imejitokeza, ikionyesha changamoto zinazokumba jamii.

(a) Janga Sugu la Wazawa – Gabriel Ruhumbika:

i. Mitafaruku ya Kijamii: Riwaya hii inaonyesha migogoro ndani ya familia ya Mzee Ninalwo, ikiwakilisha matatizo yanayoikumba jamii ya Wakerewe na Tanzania kwa ujumla. Migogoro hii inaakisi mabadiliko ya kijamii na kiutamaduni yanayotokea katika jamii.

ii. Mitafaruku ya Kiuchumi: Mwandishi anabainisha changamoto za kiuchumi zinazowakabili wananchi, ikiwa ni pamoja na umasikini na ukosefu wa rasilimali, hali inayosababisha migogoro na mivutano katika jamii.

iii. Mitafaruku ya Kitamaduni: Riwaya inajadili mabadiliko ya tamaduni na jinsi yanavyosababisha migongano kati ya vizazi, hasa pale vijana wanapokumbatia tamaduni za kigeni na kuacha za kwao.

iv. Mitafaruku ya Kisiasa: Mwandishi anagusia migogoro ya kisiasa inayotokana na uongozi mbovu na rushwa, hali inayochangia kudorora kwa maendeleo ya jamii.

(b) Pesa Zako Zinanuka – Ben R. Mtobwa:

i. Mitafaruku ya Kimaadili: Riwaya hii inamulika unafiki na ukatili uliofichika katika mioyo ya watu, ikionyesha jinsi tamaa ya mali inavyoweza kumfanya mtu kutenda maovu bila kujali maadili.

ii. Mitafaruku ya Kifamilia: Mwandishi anaonyesha migogoro ndani ya familia inayosababishwa na tamaa ya pesa, ambapo baadhi ya wanajamii wanawasaliti ndugu zao kwa ajili ya mali.

iii. Mitafaruku ya Kisheria: Riwaya inajadili jinsi watu wanavyokiuka sheria kwa kujihusisha na vitendo vya uhalifu ili kupata pesa, na matokeo yake ni migogoro na vyombo vya dola.

iv. Mitafaruku ya Kijamii: Mwandishi anaonyesha jinsi jamii inavyogawanyika kutokana na tofauti za kiuchumi, ambapo wenye nacho wanawadharau wasionacho, hali inayozua chuki na migogoro.

Kwa ujumla, mitafaruku hii katika riwaya hizi mbili inaonyesha changamoto mbalimbali zinazokumba jamii, na waandishi wanatoa wito wa kutafakari na kutafuta suluhisho la matatizo haya ili kujenga jamii yenye maadili na usawa.

9. Waandishi huwahuisha wahusika wa jinsi zote kwa madhumuni ya kupambanua na kuweka wazi matatizo yanayoibuka katika jamii. Eleza mahusiano hayo kama yanavyooneshwa katika vitabu viwili (Janga Sugu la Wazawa na Pesa Zako Zinanuka) ulivyosoma.

Katika riwaya "Janga Sugu la Wazawa" ya Gabriel Ruhumbika na "Pesa Zako Zinanuka" ya Ben R. Mtobwa, waandishi wamewahuisha wahusika wa jinsi zote ili kuonyesha matatizo yanayoikumba jamii na jinsi yanavyoathiri watu wa jinsia tofauti.

(a) Janga Sugu la Wazawa – Gabriel Ruhumbika:

i. Wanaume: Mzee Ninalwo anawakilisha kizazi cha zamani kinachoshikilia mila na desturi, lakini anakumbana na changamoto za mabadiliko ya kijamii na kiuchumi. Kupitia mhusika huyu, mwandishi anaonyesha jinsi wazee wanavyopambana na mabadiliko katika jamii.

ii. Wanawake: Wahusika wa kike katika riwaya hii wanakabiliwa na changamoto za kijinsia na kiuchumi, wakionyesha jinsi mfumo dume unavyowakandamiza na kuwanyima fursa za maendeleo. Mwandishi anaweka wazi matatizo haya na kutoa wito wa usawa wa kijinsia.

(b) Pesa Zako Zinanuka – Ben R. Mtobwa:

i. Wanaume: Wahusika wa kiume katika riwaya hii wanaonyeshwa wakijihusisha na vitendo vya uhalifu na unafiki kwa ajili ya kupata pesa. Mwandishi anaonyesha jinsi tamaa ya mali inavyoweza kumfanya mwanaume kupoteza maadili na utu.

ii. Wanawake: Wahusika wa kike wanakumbana na unyanyasaji na ukatili kutoka kwa wanaume wanaotafuta utajiri kwa njia za mkato. Mwandishi anaonyesha mateso wanayopitia wanawake kutokana na mfumo dume na tamaa ya mali ya wanaume.

Kwa kutumia wahusika wa jinsi zote, waandishi hawa wameweza kuonyesha kwa uwazi matatizo yanayoikumba jamii na kutoa wito wa mabadiliko ili kujenga jamii yenye usawa, haki, na maadili mema.

10. "Makosa yanatendwa na binadamu kwa kudhamiria au kwa uzembe." Fafanua hoja hiyo ukitumia mifano minne (4) katika tamthiliya mbili (Kwenye Ukingo wa Thim na Morani) kati ya hizo zilizoorodheshwa.

Katika tamthiliya "Kwenye Ukingo wa Thim" ya Ebrahim Hussein na "Morani" ya Emmanuel Mbogo, waandishi wameonyesha jinsi makosa yanavyotendwa na binadamu kwa kudhamiria au kwa uzembe, na athari zake katika jamii.

(a) Kwenye Ukingo wa Thim – Ebrahim Hussein:

i. Kudhamiria: Herbert na Martha wanaamua kuoana licha ya tofauti za kikabila na upinzani kutoka kwa familia zao. Uamuzi huu wa makusudi unaleta mgogoro na mvutano kati ya tamaduni za kale na za kisasa, na kusababisha kutengwa na familia zao.

ii. Uzembe: Familia za Herbert na Martha zinashikilia mila na desturi zilizopitwa na wakati bila kuzingatia mabadiliko ya kijamii. Uzembe huu wa kushindwa kubadilika na wakati unasababisha migogoro na kuvunjika kwa mahusiano ndani ya familia.

(b) Morani – Emmanuel Mbogo:

i. Kudhamiria: Nungunungu, kiongozi mwenye mamlaka, anajihusisha na vitendo vya uhujumu uchumi na matumizi mabaya ya madaraka kwa makusudi. Matendo haya yanachangia kudhoofisha uchumi wa nchi na kuongeza umasikini miongoni mwa wananchi.

ii. Uzembe: Wananchi wanapuza wajibu wao wa kushiriki katika ujenzi wa jamii mpya kwa kutochukua hatua dhidi ya wahujumu uchumi na viongozi wala rushwa. Uzembe huu unaruhusu uovu kuendelea na kuathiri maendeleo ya taifa.

Kwa hivyo, tamthiliya hizi mbili zinaonyesha jinsi makosa yanavyotendwa kwa kudhamiria au kwa uzembe, na athari zake katika jamii. Waandishi wanatoa wito wa uwajibikaji na mabadiliko ili kujenga jamii yenye haki na usawa.

11. "Wanafasihi wengi huzungumzia uonevu kati ya kundi moja na jingine." Thibitisha usemi huo kwa kutumia hoja nne (4) kutoka katika tamthiliya mbili (Kwenye Ukingo wa Thim na Morani) ulizosoma.

Katika tamthiliya "Kwenye Ukingo wa Thim" ya Ebrahim Hussein na "Morani" ya Emmanuel Mbogo, waandishi wameangazia suala la uonevu kati ya makundi mbalimbali katika jamii.

(a) Kwenye Ukingo wa Thim – Ebrahim Hussein:

i. Uonevu wa Kijinsia: Tamthiliya inaonyesha jinsi wanawake wanavyonyimwa haki zao na kunyanyaswa kutokana na mfumo dume unaotawala katika jamii. Martha anapitia unyanyasaji na upendeleo wa wanaume katika sheria za kitamaduni.

ii. Uonevu wa Kikabila: Herbert na Martha wanakutana na upinzani mkali kutoka kwa familia zao na jamii kwa sababu ya kuoana kutoka makabila tofauti. Hii inaonyesha uonevu unaotokana na ubaguzi wa kikabila.

(b) Morani – Emmanuel Mbogo:

i. Uonevu wa Kiuchumi: Viongozi wafisadi kama Nungunungu wanajilimbikizia mali kwa njia za udanganyifu, huku wananchi wa kawaida wakiteseka na umasikini. Hii inaonyesha uonevu wa kiuchumi kati ya tabaka la watawala na watawaliwa.

ii. Uonevu wa Kijamii: Tamthiliya inaonyesha jinsi watu wenye mamlaka wanavyotumia nafasi zao kuwanyanyasa na kuwaonea wale wasio na sauti katika jamii, kama vile vijana na wanawake, kwa manufaa yao binafsi.

12. "Tamthiliya isipoumbiwa mandhari imara, inakosa uzito katika kusawiri hali halisi ya jamii." Jadili mandhari katika vitabu viwili (Kwenye Ukingo wa Thim na Morani) ulivyosoma.

Mandhari ni sehemu muhimu katika tamthiliya kwani huweka mazingira yanayosaidia kusawiri na kuelewa hali halisi ya jamii inayozungumziwa. Katika tamthiliya "Kwenye Ukingo wa Thim" ya Ebrahim Hussein

na "Morani" ya Emmanuel Mbogo, mandhari imetumika kwa ufanisi kuonyesha migogoro ya kijamii na kiutamaduni.

(a) Kwenye Ukingo wa Thim – Ebrahim Hussein:

Tamthiliya hii imewekwa katika mandhari ya Kenya, ikionyesha migogoro kati ya mila na maisha ya kisasa. Matukio yanahusisha vita vya Mau Mau, makabila ya Wajaluo na Wakikuyu, na suala la ukabila ambalo limekithiri nchini Kenya. Mandhari hii inasaidia kuelewa mvutano kati ya tamaduni za kale na za kisasa, na athari zake kwa jamii.

(b) Morani – Emmanuel Mbogo:

Ingawa maelezo ya kina kuhusu mandhari ya tamthiliya hii hayakupatikana katika vyanzo vilivyopo, inaeleweka kuwa "Morani" inajikita katika jamii ya kiafrika, ikionyesha migogoro ya kijamii na kiutamaduni. Mandhari ya kijiji au jamii ya kitamaduni inaweza kuwa imetumika kuonyesha changamoto zinazowakabili vijana na wazee katika mabadiliko ya kijamii na kiutamaduni.

Kwa hivyo, mandhari katika tamthiliya hizi mbili imetumika kuonyesha hali halisi ya jamii, migogoro ya kitamaduni, na mabadiliko ya kijamii, hivyo kusaidia wasomaji kuelewa na kutafakari masuala yanayojitokeza katika jamii zao.

13. Soma shairi lifuatalo kisha jibu maswali yanayofuata:

Nilota kwa yakini, nilota ndoto tatu.
Nalala usingizini, nilota mara tatu.
Ni kweli nawambieni, nilota siku tatu.
Nilota ndoto tatu, maana yake ni nini?

Maana yake ni nini, ya kuota ndoto tatu.
Mwezaye kubaini, anieleze kiutu.
Na nilota kwa imani, mfululizo siku tatu.
Nilota ndoto tatu, maana yake ni nini?

Nilipita darajani, njia ipitayo watu.
Hilo daraja kwa ndani, lina maji metu metu.
Na humo ndani majini, maa mzoga wa chatu.
Nilota ndoto tatu, maana yake ni nini?

Pili nilota baharini, mfano bahari yetu,
Zi samaki baharini, zaidi ya laki tatu,
Zina vichwa mkiani, si mfano wa za kwetu,
Nilota ndoto tatu, maana yake ni nini?

Tena zina vichwa vya kichwani, mfano wa za kwetu,
Kichwani mwa mikiani, vichwa viwili viwili ni “kitu”.
Ni kitu kweli yakini; kushangaza vichwa vyetu,
Nilota ndoto tatu, maana yake ni nini?

Tatu naota nyumbani, nilikozaliwa kwetu,
Naota nyumba zamani, ya raham baba yetu,
Yaongezwa kwa hisani, juu kwa tofali tatu,
Nilota ndoto tatu, maana yake ni nini?

Nimesahau baina, ndoto ya pili si tatu,
Kwa ndoto ya baharini, nimemshah au mtu,
Alipita baharini, kwa baiskeli si yetu,
Nilota ndoto tatu, maana yake ni nini?

Anapopita majanini, ajabu yake mwenzeutu,
Nyuma yake mgongoni, kunakukua kukutu,
Wanachouni nipeni, ajabu ya ndoto tatu,
Nilota ndoto tatu, maana yake ni nini?

Hili sifulo katani, ninaapa baratu,
Siku moja na yakini, huzitoa ndoto tatu,
Na ndoto hizo amini, nimeota siku tatu,
Nilota ndoto tatu, maana yake ni nini?

Kaditama kitabuni, jibuni mambo kwa utu,
Mwapikiti Selemani, pokea gari la vitu,
Japo pindi mwakaini, tutonainai si kitu,
Nilota ndoto tatu, maana yake ni nini?

MASWALI

(a) Nini maana ya maneno yafuatayo:

- i. Kubaini: Kugundua au kuelewa jambo kwa uhakika.
- ii. Metumetu: Kuwa na hali ya kung'aa au kuonyesha mng'aro.
- iii. Raham: Rehema au huruma.
- iv. Kukutu: Kitu kigumu au chenye ugumu wa asili.
- v. Kaditama: Maneno ya mwisho au hitimisho lenye uzito.

(b) Eleza maana ya taswira zifuatazo:

- i. Bahari: Inaashiria kina kirefu cha mawazo na tafakari ya mwandishi.
- ii. Samaki: Wanawakilisha maisha ya baharini yenye ajabu na mchanganyiko wa viumbe tofauti.
- iii. Baiskeli: Ni ishara ya usafiri wa kiasili unaoonekana wa kushangaza kwa mazingira yaliyotajwa.

iv. Mzoga wa chatu: Inaonyesha uharibifu au hatari inayopatikana katika maji yaliyotajwa.

(c) Andika kichwa cha shairi kisichozidi maneno matatu (3).

"Ndoto Tatu"

(d) Eleza umbo la samaki alilowaona mwandishi. Umbo hilo linaashiria nini?

Samaki walikuwa na vichwa vya mikiani na viwili kichwani. Umbo hili linaashiria hali isiyo ya kawaida inayotoa changamoto kwa mwandishi kufikiria maana halisi ya ndoto zake.

(e) Shairi hili kwa jumla linaweza kuwa linazungumzia nini?

Shairi linazungumzia tafakari ya kina ya mwandishi kuhusu maana ya maisha, changamoto za ajabu, na mafunzo yaliyofichwa nyuma ya ndoto za kushangaza.

(f) Katika ubeti wa nne kuna makosa ya matumizi ya lugha. Bainisha makosa hayo na uandike ubeti huo kwa usahihi.

Makosa: Sentensi "Zi samaki baharini, zaidi ya laki tatu" si sahihi kimuundo.

Ubeti sahihi:

Pili nilota baharini, mfano bahari yetu,
Zipo samaki baharini, zaidi ya laki tatu,
Zina vichwa mkiani, si mfano wa za kwetu,
Nilota ndoto tatu, maana yake ni nini?

14. Soma habari ifuatayo kisha eleza mbinu za kifani zilizotumika na Msanii ili kufanikisha kazi yake.

Basi bwana tukafika sehemu ikabidi Tolu ashuke na mimi niendeleo na safari. Bwana na hapo ndipo kasheshe ilipoanza mwanangu.

Kumbe yule dada alitaka sana kuongea na sisi bali alikuwa akimuogopa Tolu. Pale Tolu aliposhuka tu, akaona huo ulikuwa ndio wakati muafaka wa kunichombeza kwa hiyo kuanzia hapo ndio tukaingia katika chombeza taim.

Unajua aliniingia na maghia gani? Aliniuliza eti lile jirafiki lako mbona jrefu vile? Mh! Mimi nikaona yule dada alikuwa anataka kunatealea goziro tu, yaani ametoka huko amejikusanya na mikorogo yake yote ili kuniuliza swali hilo tu, haya, nikamjibu kuwa yale ni maumbile tu ya mtu kwa hiyo hilo lisimsumbue kichwa.

Hakuishia hapo, dada huyo ambaye kumbe nilikuwa nimemtazama kwa woga hapo mwanzo, sasa baada ya kumsogelea kwa karibu nikagundua kuwa alikuwa ni mama mzima. Looh! Nikaanza kuogopa kwa maana nimesikia stori kuwa kuna wakina mama watu wazima wanatabia mbaya ya kuwapenda watoto wadogo kwa sababu eti damu yao bado ina boili! Bho! Nikaona hata, leo lazima nione mwisho wa huyu mama maana anaweza naye akawa mmoja wa hao mashuga mami ambao tabia zao ni kuwarubuni vijana wa kiume na kuwachezesha gwaride la utambulisho bila hiari yao.

Basi bwana yule mama akaendelea kuniandama na maswali akiniuliza eti ninakaa wapi? Nikamjibu ninaishi na sisita wangu huko Ukonga na mara nyingi huwa niko na braza wangu hapo chovenye wa coca cola ambaye anaishi Sinza.

Akaniuliza eti mimi ni meredi au bachela? — Eh! Alipofika hapo sasa nikaanza kuelewa kuwa hili ndilo lenyewe shuga mami, kwa nini linaniuliza maswali ya ndani kama haya?

Hapo nikaanza kubadilika kidogo usoni na kujifanya siko soo interested na maswali yake na sio kwamba nilikuwa napenda kudili naye — Noo! Nilikuwa kazini kupata ukweli kuwa ni kweli atataka kuwa klozi na mimi au la —.

Sasa akawa kama anataka kuniambia kitu lakini akawa anachachawa kiaina tu, basi nikamuanzisha mimi kwa kumuliza kwani ulikuwa unasemaje? Mbona unaniuliza maswali kama hayo? Akanambia kuwa amevutiwa sana na personalite yangu na kwa hiyo angefurahi sana kama angekuwa na karileseni kakaribu na mimi. Unaambiwa migu yote ikaanza kuniting'ony'caa kwa woga, hivi ni kweli mama ndo ananiangushia machunusi jamani mbona kazii!! — Ama kweli chunusi sio baharini tu, hata kwenye madaladala wapo!

Huyu alikuwa mama wa makamo aliyeishiba vivyo. Mguu alipata, mdombolo ndio usiseme manake huko kwa kigodo ndio kulikuwa kunashiria kuwa kazi kwenu na ukija huku kwengine ndio zilikuwa wala hazitoshi sana. Alikuwa anavutia kwa kweli na kama wangekuwepo wale wataalamu wa mambo ya mavazi huyu wangempitisha kuwa Miss Mashuga mami.

Lakini ndugu yangu msomaji huko usoni yule mama alikuwa amekoleza mkorogo ile mbaya yake. Mimi mwenyewe ati fesi nilijua yule mama alikuwa mtashe fulani aliyeshuka juzi kutoka Mamtoni, nilishtuka sana pale aliponisemesha kibongo.

Ah! Lakini mwisho wa yote bwana, ni pale aliponiomba niende naye nyumbani kwake ndipo nilipoamua kumuliza hivi wewe mama una mume? Akaniambia yeye sio meredi ila ana kabuzi kake ambako kwa wakati huu kako safarini na mvua ndio kama hivyo tena, kwa hiyo angefurahi sana kama ningekaimu nafasi ya hako kabuzi kake!!

Nikamwambia kwa sasa niachie niende nyumbani nikaoge, lakini nikamuliza nimkute wapi? Akaniambia nimfuate Sheraton na pesa ya teksi akanipa ili nisiikose promisi yake.

Majibu:

- i. Mazungumzo ya moja kwa moja: Waandishi wametumia mazungumzo ya moja kwa moja ili kuonyesha matukio halisi na kuongeza uhalisia wa wahusika. Mfano, mazungumzo kati ya mwandishi na mama yanaonyesha hali ya uchombezi.
- ii. Ucheshi: Ucheshi umetumika sana, hasa mwandishi anaposema, "Chunusi sio baharini tu, hata kwenye madaladala wapo," kuleta hali ya burudani.
- iii. Matumizi ya lugha ya mitaani: Lugha kama "shuga mami," "chombeza taim," na "karileseni" inaonyesha mazingira halisi ya kijamii na kimaisha ya wahusika.
- iv. Taswira: Mwandishi ametumia taswira za kuvutia, kama "mkorogo ile mbaya yake" na "mguu alipata, mdombolo ndio usiseme," ili kutoa picha halisi ya mwonekano wa mama.
- v. Sitiari: Maneno kama "gwaride la utambulisho" na "damu yao bado ina boili" yanaonyesha hali na tabia za wahusika kwa njia ya kisanaa.
- vi. Uwasilishaji wa tabia: Tabia ya mama inawasilishwa kwa njia ya kupindisha, ikisisitiza hali ya maadili na migogoro ya kijamii kwa ucheshi.